

ÉRTEKEZÉSEK

A

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

HETEDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

BUDAPEST, 1885.

313602

TARTALOM.

- I. Szám. A nemzetközi jog elmélete Kant philosophiája szerint. Dr. Medveczky Frigyes től.
- II. » A nemzetiségi viszonyok Magyarorszáiban, az 1880. évi népszámlálás alapján. Keleti Károly tól.
- III. » Magyarország és egyes törvényhatóságainak népmozgalma. 1877—79. Konek Sándor tól.
- IV. » A magyar felsőház reformja. Tóth Lőrincz től.
- V. » B. Eötvös József »A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra« című munkájáról. Trefort Ágostontól.
- VI. » A miniszteri felelősség eredete, az európai alkotmány-történelemben. Schwarcz Gyulától.
- VII. » A vasúti ügy s a posta- s távirdai ügy közti összeköttetés Magyarorszáiban, a közlekedési s névszerint a vasúti jog szempontjából. Wenzel Gusztávtól.
- VIII. » Sallustios államformái és a görögök politikai irodalma Schwarcz Gyulától.
- IX. » A democratia eszméje és szervezete. Dr. Kuncz. Ignácztól.
- X. » Szilágyi Márton tanítása az eljegyzésről 1690-ben. Székf. Kováts Gyulától.

ÉRTEKEZÉSEK

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

VII. KÖTET. V. SZÁM. 1882.

B. EÖTVÖS JÓZSEF

„A XIX. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉINEK BEFOLYÁSA

AZ ÁLLADALOMRA“

CZIMŰ MUNKÁJÁRÓL.

TREFORT ÁGOSTON

T. TAGTÓL.

Ára 10 kr.

BUDAPEST, 1883.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia bérházában).

B. EÖTVÖS JÓZSEF

„A XIX. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉINEK
BEFOLYÁSA AZ ÁLLADALOMRA“

CZIMŰ MUNKÁJÁRÓL.

TREFORT ÁGOSTON

T. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1883.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

B. EÖTVÖS JÓZSEF,

»a XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra«
című munkájáról.

Trefort Ágoston, t. tagtól.

Néhány nap mulva, február 2-án tizenkét éve, hogy b. Eötvös József meghalt; vele nemcsak a legnemesebb szellemek egyike tűnt el a földi pályáról, hanem azon magyar is, ki legtöbbet gondolkozott, s legtöbb gondolatot hozott circula-tióba a magyar irodalomban.

Mutatják azt regényei, elbeszélései, politikai érte-kezései, de főleg »a XIX. század uralkodó eszméi« című munkája. Azon viszonyoknál fogva, melyekben én boldogult b. Eötvös Józseffel állottam, nem lehetne feladatomban az emléke-széd egy nemét tartani; valamint nem éreztem magamban hajlandóságot a miniszteri székből, melyet ő elfoglalt, közvet-lenül utódja lenni. De igen is a magyar államtudomány s po-litikai nevelés érdekében akarok ma munkájáról szólani, mert úgy találom, hogy e munka háttérbe szorítottatik, s a fiatal nemzedék, mely e munkából többet tanulhatna, mint bármi külföldi munkából, még nevééről is alig ismeri. S minthogy minden könyvnek legjobb commentárja a könyv genesise, azt pedig talán csak én, vagy legalább leghelyesebben én ismerem: bevezetésül azt fogom előadni.

Báró Eötvös József mindenkor az új iskola, az újkor embere volt, ismerte a forradalmak történetét, elismerte, hogy azok némelykor elkerülhetetlenek; de ismervén magát, tudta, hogy nem bírja azon tulajdonokat, melyekre mellőzhet-lenül szüksége van annak, ki forradalmi időben szerepel; de megvolt győződve arról is, hogy a magyar forradalomnak,

vagy ha jobban tetszik, nevezzük függetlenségi harcznak, sikere nem lehet. — A Lamberg-féle szerencsétlen catastropha után, 1848. szept. 29-én, külföldre távozott. A telet 48-ról 49-re, valamint a reá következőt Münchenben, a nyarat 49-ben, Salzburg mellett Aigenban, 50-ben pedig a starembergi tó partján, Bajorországban Tutzingban töltötte; csak 1850-ben késő ősszel tért vissza hazájába. Eötvös figyelemmel követte az 1848-ki eseményeket, a mint azok nemcsak nálunk, hanem Párizstól kezdve Bukarestig és Varsóig insceniroztattak; kutatta azok okait és következményeit, kereste azok összefüggését az eszmékkel, melyek az első francia forradalmat szülték. Eötvös szellemileg mindig igen tevékeny volt — dolgozni tudott úgy mint kevés magyar ember — tehát folyvást nem csak reflectált, és sokat recipiált, azaz sokat olvasott, hanem sokat írt is.

Kevés helyen vannak a könyvtárak oly liberalitással be rendezve, mint Münchenben — 20 kötetet kölcsönöznek a házhoz úgy, hogy kettőnknek 30—40 kötet volt lakásunkon az egyetemi könyvtárból. Eötvösnek, ki a francia forradalom történetét igen jól ismerte, s újra tanulmányozta Thiers munkáját, s igen sok memoire-t olvasott az első francia forradalomról — terve volt a francia forradalom oknyomozó történetét megírni, főleg a magyar közönség számára, szemmel tartva a magyar viszonyokat és az eszmekört, melyben a magyar nemzet mozog, nem annyira a tények elbeszélésére fektette a súlyt, mint inkább kereste s elemezte az eszméket, melyek e tényeket előidéztek. Mert nem igaz, hogy csak a pénz uralkodik a világ felett — az eszmék uralkodnak — és pedig uralkodnak az egészséges s kórságos eszmék egyaránt. És kétségtelen, hogy a leghelyesebb és legegészségesebb eszmék a leghelytelenebb tényeket produkálhatják.

Eötvös 1850. tavaszán e munkához már egy-két fejezetet meg is írt, sőt hiszem, hogy halála után valamely munkában egy fejezet német fordításban meg is jelent. De Eötvösnek egy más irodalmi terve is volt 1837. óta, midőn egy nagyobb utazásból hazatért, lelkében az a gondolat fogamzott meg, hogy életének legnagyobb irodalmi és tudományos műve a *keresztény civilisatio története* lesz, s e célra voltak tanulmányai

és olvasmányai irányozva, s e célra nagy anyagot gyűjtött volt össze. A francia forradalom történetének tervezete s a keresztény civilisatio történetéhez tett tanulmányok születtek még az »uralkodó eszméket.« Kétkedvén, vajjon egészsége, ereje s egyéb viszonyok fogják-e valaha engedni, hogy ő a tervezett nagy munkát a keresztény civilisatióról construálhassa és megírhassa — ezen kétség hatása alatt írta munkáját a XIX. század uralkodó eszméiről, és abban sok anyagot dolgozott fel, mi a nagy munka számára volt szánva.

A munka az államtudomány legnevezetesebb problémáival foglalkozik, általános becsesél és érdekekkel bír — mint Montesquieu és Tocqueville — korszak-, nemzet- s hon különbsége nélkül; de azért, a mi épen nem hibája a munkának, korának jellemét magán viseli, mert az 1848-diki események impressiója alatt keletkezett, s épen azért a közvetlenség hatását is gyakorolja.

Eötvös szerint azon eszmék, melyek korunkat vezetik: a szabadság, egyenlőség s nemzetiség. Ha Eötvös később írta volna meg e könyvet, s még tovább élt volna — ha tanúja lett volna a francia commune-nek, s a communisticus és socialisticus mozgalmaknak, melyek azóta oly nagy mértéket öltöttek, és sok politikus által nem ismertetnek el elég veszélyeseknek arra, hogy dissolutióba hozzák nemcsak a fennálló államokat, de a fennálló társadalmat is — ha látta volna az auctoritás elvének felélénkítését a régi formákban, bizonyára az uralkodó eszmék számát szaporította volna. De ez nem árt munkájának, sőt annál mélyebben hatott be azon eszmék ismeretébe és taglalásába, miket a munka homlokzatára írt.

S épen a munka azon minősége az melynélfogva a magyar politikai intelligentiának e munkával foglalatoskodnia kellene. Nagy tévedés volna, ha azt hinnők, hogy e doctrinák túlhaladott álláspontot képeznek azért, mert mi állítólag túl vagyunk azon szellemi vagy politikai harcokon, melyekre e doctrinák vonatkoznak. Nagy tévedés azt hinni, hogy túl vagyunk a nemzetiségi harczon; tekintsük csak a szláv faj államfeloszlató mozgalmait: mi nem vagyunk túl a szabadság küzdelmein, tekintsük csak a democratia mozgalmait, melyek a szolgaság egyenlőségéhez, de nem a szabadság meg-

szilárdulásához fognak vezetni, — valamint az auctoritás elvének fölelevenítését az államban s az egyházban; csalódunk, ha az egyenlőség eszméjét már megrendíthetlen sziklán állani véljük: a junker szellem ma erősebb mint volt 25 év előtt. Nekünk tehát, kik a magyar államiséget egészséges, de modern alakban, korunk mellőzhetlen követelményeivel összhangzásban akarjuk föntartani, még sok szellemi harcra készen kell lennünk s ezért tanulnunk kell; és igen sajnosnak találom, hogy b. Eötvös kitünő munkáját főleg a fiatalabb nemzedék nem méltatja tanulmányozására.

E munka tartalmát, célját — mivel azt egy felolvasható essayba foglalni, nehéz feladat — legyen szabad megkísérlenem csak igen rövid vázlatban előadni.

E munka bevezetése magában igen érdekes dolgozat; jelzve van benne a könyv feladata s a methodus, melylyel a szerző az államtudományt kezeli s mások által kezeltetni kívánja. — Az államtudományt csak tények s tapasztalatok alapján lehet traktálni, mint a természettudományokat. — Az eltérés e helyes módszertől mindig csak tévedésekhez vezet; és a politikai doctrinákban nyilatkozó tévedések a legborzasztóbb következményekre vezetnek a népek életében; mit legjobban bizonyít Rousseau »contrat-social«-ja, melynek a francia forradalom, az első köztársaság intézményeiben adott kifejezést.

A haladásnak egyetlen egy biztos ösvénye, jegyzi meg Eötvös, csak a tapasztalás lehet. Halljuk tovább Eötvös saját szavait:

»Miután azon veszedelmek, melyekkel a fennálló viszonyok ellen irányzott vita a közbékét fenyegeti, közösek Nyugat-Európa valamennyi álladalmával, ezeknek alap-okát is oly valamiben kell keresnünk, mi szüntén kivétel nélkül közös ez álladalmakkal, névszerint, a kornak vezéreszméiben s azon ellentétben, melyben az álladalom mindenütt ezen eszmékkel áll. Ha tehát segíteni akarunk a létező bajokon, vagy olyképp kell szerkeszteni az álladalmat, hogy az uralkodó eszméknek tökéletesen megfeleljen, vagy pedig magokat ezen eszméket kell módosítani.«

»A közelebbi múlt összes történetét folytonos törekvés jel-

lemzi: az álladalmat a kornak vezéreszméihez képest átídomítani, s ezen törekvésnek végre is csak az volt eredménye, hogy a baj, melyet gyógyítania kellett volna, súlyosabbá vált, még pedig épen azon mértékben, melyben az egyes alkotmányok a kitűzött czélt megközelítették; — honnan az következik, hogy bajaink gyógyszerét szükségkép az uralkodó eszmék igazításában kell keresnünk.«

E szavakban van resumálva a munka tartalma s feladata. Minden kornak bizonyos eszmék adják a signaturát: Melyek ezen eszmék, mikép hatnak azok? hogy kell azok hatását helyes útra terelni? ez a kérdés.

A czél, melyet magamnak kitűztem — mond Eötvös — egyáltalában nem az: olyan álladalmi formát feltalálni, mely az álladalom eszményének minél tökéletesebben megfeleljen, csak a jelenkor viszonyai számára akarok czélszerű álladalmi formát keresni.

Az út, melyen ez létesítendő, a tapasztalás útja.

Ez úton haladva, Eötvös ekkép szól: »Ha Európa külföldi álladalmainak jelen helyzetét figyelembe vesszük, Oroszország és Anglia kivételével, hol a polgári szabadság utáni törekvés még kezdetét sem vette, vagy már régen kielégített — mindenütt három eszmével találkozunk, melyek lelkesedéssel felkarolva, irányt adnak a nyilvános életnek.

Ezen eszmék:

- a szabadság,
- az egyenlőség,
- a nemzetiség eszméi.

Ha már korunk e vezéreszméit divatos értelmökben figyelembe vesszük, meg kell győződnünk

először, hogy e három fogalom, azon egy időben czélul kitűzve, ellenkezésben áll egymással;

másodsor, hogy külön mindenikök létesítése egyszerűs mind a jelen álladalmi életet sarkából kiforgathatná;

harmadsor, hogy azon esetben, ha lehetséges volna ezen fogalmakat divatos értelmökben keresztül vinni, az emberiség nem fogná megnyugvását találni.«

Eötvös az első kötetben kifejti: hogy a szabadság s egyenlőség eszméi egymással ellenkeznek; hogy a nemzetiség

eszméje a szabadság és egyenlőség fogalmával ellenkezésben áll; hogy a szabadság fogalmai azon formában, melyben felállítottak, nem valósíthatók a nélkül, hogy valamennyi létező álladalom föl ne bomlanék; hogy a nemzeti törekvések célját csak valamennyi létező álladalom feloszlása által lehet elérni; hogy az egyenlőség és szabadság elve, ha divatos értelemben valósulna is, kielégítő eredmények nélkül maradna; hogy a nemzetiség utáni törekvés, ha célját is érné, melyet önmagának kitűzött, még sem elégítenék ki általa az európai emberiség.

Ezek után szól Eötvös az eszközökről, melyektől az államok bajaiknak orvoslását várják, mondván, hogy »bármilyen különbözők legyenek a javaslatok, mégis három főfajra oszthatók«:

»Vagy azon meggyőződésből indulnak ki, hogy azon események, melyek a közelebbi múlt időben annyi álladalmat rendítettek meg alapjukban, *csak* annál fogva következtek be, mivel az alkotmányos formák *alkalmazásánál* bizonyos *hibák követték* el; miből következik, hogy a jövőnek veszélyei csak a fennálló rend *javitása* által hárittathatnak el. S ez azon nézet, melyet főleg Guizot fejtegetett a demokráciáról írott munkájában.«

»Vagy azt állítják, hogy miután a népfelség elvének diadala többé nem vonható kétségbe, valamennyi veszély csak a választási jog helyes rendezése által hárittathatik el.«

»Vagy pedig, elfogadva Lamartine nézetét, azt vitatják, hogy miután a korlátlan népfelség elve az örökös királysággal világos ellentétben áll, valóságos megnyugvás csak az által eszközölthetik, ha a népfelség eszméjét minden következtésével egyetemben elfogadjuk, azaz álladalmainkat republikai formákban szerkesztjük.«

S miután megmutatja, hogy a köztársasági szerkezet, mint eszköz a társadalmi veszélyek meggátolására, célhoz nem vezet, az első kötetet végzi annak fejtegetésével, hogy mely jövőnek megyünk elébe.

Igen tanulságos fejtegetés, melyet a szerző e szavakkal végez: »Az emberiség törvénye örök fejlődés; a népek mint egyesek életében, nincs megállapodás, s a most követett pályán csak egy előlépés gondolható: az *álladalom mindenható*

ságának elméletéről az egyes mindenhatóságának gyakorlata. Ha az eddigi ösvényen maradunk, feltartóztathatlanul meggyünk elébe e jövőnek.«

»S ha meggyőződünk arról, mikép társadalmi rendünk és polgárisodásunk, mely a szabadság elvén nyugszik, fenn nem állhat, ha az állam az absolut egyenlőség elvén alapszik, mely az egyént a többség korlátlan akarata alá veti; s ellenkezőleg, hogy az állam és társadalomnak assimilálódniok kell: akkor két új kérdés áll elő:

1. »A két lehetőség között, mely előttünk áll, melyik a valószínű?«

»Ha e kérdés megfejtésénél azon meggyőződésre jutnánk, mikép azon fogalmak, melyek társadalmi rendünknek alapul szolgáltak, erősebbek, mint azok, melyeket az álladalomban akarnak valósítani; hogy ennél fogva az álladalom intézményeinek társadalmi rendünk szükségeihez kell alkalmaztatniok, újra azon kérdés támad«:

2. »Mi módon lehet ezt eszközölni?«

»Miután az állam fönnállása minden mivelődésnek szükséges kelléke és sajátságos viszonyaink között még nagyobb álladalmak szükséges voltát sem tagadhatni: meg kell vizsgálnunk: vajjon az állam korlátlan hatalmának elvét lehet-e megszorítani a nélkül, hogy nagyobb álladalmak fönnállása veszélyeztessék, s mikép lehet elérni e korlátozást?«

A munka első része analyticus természetű — elemezvén az eszméket s állapotokat; — a második rész construálni akar, nem ugyan kész recipe-vel lépven fel, állítván eszméket és intézményeket, melyek a bajok további fejlődésének elejét venni, s az uralkodó eszméket a helyes útra terelni képesek volnának; mert azon fogalmak, melyeket az államban valósítani törekszünk, a mielő értelemben azokat közönségesen veszszik, ellentétben állanak az összes keresztény polgárosodás alapelyével. E kötetben értekezik Eötvös az állam céljáról, az egyéni szabadság biztosításáról, a központosításról s azon eszközökről, melyekkel tarthatni kellő korlátok közt az állam egyes részeinek teljes önállóságra, s az államhatalomnak korlátlan uralomra törekvését. Végre a hatodik könyv-

ben szól a haladás általános törvényeinek befolyásáról az állam-szerkezetre. — A haladás egyik törvénye: hogy a haladás mértékét a szükségek határozzák. Ennek kifejtése a könyv legpraktikusabb része, mely azon nézetben összpontosúl, hogy az államhatalmat korlátozni kell maga az állam, valamint az egyén érdekében.

Épen ezen tétel keltett leginkább feltűnést Eötvös munkájában, a külföldi olvasó és bíráló előtt.

Az individualis szabadság s az államhatalom közti összhangzás az államtudomány nagy problémája. Ezt emeli ki főleg Laboulaye is, midőn Eötvös munkájáról beszél.

A nagy birodalmak léte ma szükséges — így szól Laboulaye, — abban fekszik a nemzetiség és függetlenség biztosítéka, de nagy birodalmak nem létezhetnek a nélkül, hogy az államnak nagy hatalma ne legyen. A középkor eszméi: a foederalis és municipalis eszmék, lefutották pályájokat; a problema ma nem az, hogy a központi hatalom a helyi kiváltságok által töressék meg; a feladat: az egyén kifejlődésének kedvezni a nélkül, hogy az állam jogszerű tekintélyét meggyengítsük. E problema felett Eötvös eszméi époly szellemek, mint újak és jól kifejtettek.

Az állam célja: összes polgárai erkölcsi s anyagi érdekeinek oltalma. Az állam fönntartása a szabadság első biztosítéka, a nélkül nincs biztosság.

E cél elérésére szükséges az államban az összpontosítás. De ezen összpontosításnak határai vannak. Az állam nem a társadalom, s nem az egyén; következőleg van társadalmi s egyéni élet, mely nem tartozik az állam illetőségéhez s mind a mellett az ily ügyekben is a többség dönt. — A kérdés tehát az: hol találni biztosítékokat a többségek zsarnoksága ellen? Laboulaye szerint azt az egyéni szabadságban kell keresni. — A vallás-szabadság, a tanítás szabadsága, a sajtó-szabadság, az egyesülési szabadság ezen egyéni kormányzatnak szükséges és természetes következményei.

E rövid ismertetés után állíthatom, hogy Eötvös munkája a legkitünőbb államtudományi munka, mely magyar nyelven iratott. Felvethetnők tehát a kérdést: vajjon lehetséges és tanácsos volna-e épen a magyar államot e tanok szerint

szervezni? Ily kérdésre maga Eötvös is csak azt válaszolhatná, hogy az államtudomány hasonló az orvosi tudományhoz, — a gyakorlati életben művészet vagy mesterség, — a kezek szerint, melyek e tudományt s illetőleg az államot gondozzák.

Az államtudomány nem csinál kész recipéket, a melyek szerint a beteg országokat gyógyítani kell. Eötvös munkájának bece maradandó lesz, és hiszem, hogy a jövő nemzedékek azt jobban fogják tudni becsülni, mint a most élő nemzedék. — E munka nem fog soha elavulni, bármikép változzanak az emberek s viszonyok. Igaz, hogy minden munka magán viseli a kor signaturáját, melyben megjelent — s ha Eötvös ma élne, ma írná meg e munkát, vagy ha maga azt átdolgozná s új kiadásban kiadná, — hiszem — hogy némely dolgokat kiegészítene, mert éppen szerinte az államtudománynak biztos alapja a tapasztalás; s így Eötvös bizonyosan látná, hogy e három uralkodó eszme mellett léteznek más, igen erős áramlatok, melyek a világot ma mozgatják. Itt van jobbról a vallásos vagy egyházi eszme, mely majd a rideg auctoritást régi alakban visszaállítani törekszik, majd az eszmének új alakot keres; itt van balról a közgazdasági eszme, mely a munka-viszonyokra nézve egy formulát keres s majd mint nyers communismus, majd mint sociális kérdés, vagy állam-socialismus, vagy az agrariusok álarczájában jelenik meg.

Fognak-e az ellentétes érdekek s ellentétes nézetek békés úton közvetítettetni, vagy bekövetkezik-e a nagy harc, a melyre megvan a hajlam: ez a történelem titka; nem titok azonban, hogy az örültség az emberi viszonyokban csakis rövid időre győzhet, hogy végre a józan gyakorlati ész diadalmaskodik. — A bellum sociale, — a rémuralom, — a commune uralma csak rövid ideig tartott. De bármi vár reánk, bármely vitáknak vagy tettleges harcoknak megyünk is elébe: szellemi fegyverekre is mindenkor lesz szükségünk, — s azokat bőven és gazdagon szerezhethjük magunknak báró Eötvösnek az »Uralkodó eszmék« czimű művéből.